

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ ПРАГМАТИКА,
СЕМАНТИКА И СИНТАКСИС В СЛОВОРЕДНИТЕ МОДЕЛИ
НА ГЛАГОЛНАТА ФРАЗА

Елисавета Балабанова
Университет по библиотекознание и информационни
технологии, София

INTERACTION BETWEEN PRAGMATICS,
SEMANTICS AND SYNTAX IN THE WORD ORDER MODELS OF VP

Elisaveta Balabanova
University of Library Studies and Information Technologies, Sofia

Abstract. The paper deals with word order models in Bulgarian VP. Two word order models in VP are examined: 1) subject – modal expression – verb – object; 2) (subject) – verb – modal expression – object. The analysis shows that these word order models are a result from the communicative intention of the speaker to express certain content. The results from the analysis also show that semantic and syntactic constraints are imposed on this communicative intention of the speaker. As a result, pragmatic, syntactic and semantic factors are in interplay when the observed word order models are realized.

Key words: word order, semantics, pragmatics, syntax

Увод

Този доклад представя резултатите от анализа на езиковия материал, взет от българския корпус BulTreeBank¹. От корпуса са извадени всички изречения, които съдържат глаголна фраза, в която е разположен „външен“ за фразата елемент.

Анализът ни на словоредата във VP показва, че вътре във фразата се разполагат две групи външни елементи. Това са адюнктите и прагматичните елементи².

¹ <http://www.bulTreeBank.org>

² В текста приемаме да наричаме *прагматични елементи* всички изрази, които Академичната граматика определя като вметнати конструкции (Грамматика на съвременния български книжовен език (ГСБКЕ 1983: 243)). Използваме и класификацията на тези конструкции, дадена пак там (ГСБКЕ 1983: 243).

Двете места на разполагане на тези елементи са: 1 – между подлога и опората, от една страна, и 2 – между опората и комплемента, от друга.

В настоящия доклад спираме своето внимание само върху определена група прагматични елементи, които се реализират вътре във VP – а именно – думите и изразите за модални и емоционални отношения (ГСБКЕ 1983: 243). В текста приемаме да наричаме тези изрази с термина „модални елементи“. От общо 624 изречения от корпуса, в които има разположен прагматичен елемент, на второ място (33% от всичките 624) са изреченията, в които прагматичният елемент е израз за модални и емоционални отношения.

Съобразно с двете места на разполагане на външни за VP елементи наблюдаваме и 2 словоредни модела, в които е разположен модален елемент, съответно:

1) [подлог – модален елемент – опора – комплемент]; 2) [(подлог) – опора – модален елемент – опора]

Докладът има следната структура:

1. Семантика на модалните елементи, разположени вътре във VP
2. Анализ на прагматичната и синтактичната структура на двата словоредни модела. Семантичен обхват на модалните елементи, разположени във VP.
 - 3.1. Словоредният модел [подлог – модален елемент – опора – комплемент]
 - 3.2. Словоредният модел [(подлог) – опора – модален елемент – опора]
4. Изводи

1. Семантика на модалните елементи, разположени вътре във VP

В двата словоредни модела модалните елементи заемат първи позиции по разполагане в глаголната фраза – първо място с 206 изречения с разположение между подлога и опората и второ място с 82 изречения при разположение между опората и комплемента. В двата словоредни модела разпределението на модалните елементи е следното, като в двете линейни разположения се наблюдават 6 общи елемента (*наистина, разбира се, може би, всъщност, все пак, явно*).

Разпределение на модалните елементи в словоредния модел [подлог – модален елемент – опора – комплемент]: *наистина* – 50 изр.; *разбира се* – 36 изр.; *вероятно* – 32 изр.; *едва ли* – 14 изр.; *като че ли* – 10 изр.; *изглежда* – 10 изр.; *всъщност* – 10 изр.; *сигурно* – 7 изр.; *все пак* – 7 изр.; *обикновено* – 5 изр.; *може би* – 5 изр.; *определено, на практика, естествено, по същество, явно, санким* – по 2 изр.

Разпределение на модалните елементи в словоредния модел [(подлог) – опора – модален елемент – комплемент]: *наистина* – 11 изр.; *все пак* – 11 изр.; *май* – 11 изр.; *разбира се* – 8 изр.; *може би* – 6 изр.; *едва ли не, всъщност, сякаш, по принцип, със сигурност, по-скоро, явно, в действителност* – по 3 изр.

За да изясним причините за разполагането на наблюдаваните прагматични елементи вътре във VP, е нужно да проследим тяхната семантика и семантичния им обхват. Описанието на семантичната им характеристика ще направим едновременно за елементите и в двата словоредни модела, а след това чрез конкретни примери ще проследим различията в семантичния обхват. Въз основа на наблюденията ще направим и изводи за това, до къде семантичните фактори ограничават синтактичната реализация на съответните елементи, както и ще проследим какво е разпределението на информационния поток в разглежданите словоредни модели.

Модалните елементи, които наблюдаваме между подлога и опората и между опората и комплемента, са едни от лексикалните средства за изразяване на *епистемична* (или още *достоверностна*) *модалност*. Няма да се спираме подробно на двата основни вида модалности – волунтативна и епистемична (за това вж. Ницолова, 1984: 148; Лакова в Съвременни лингвистични теории, 2001: 103), а само накратко ще посочим онези значения на епистемичната модалност, които разглежданите от нас лексикални елементи изразяват, тъй като това ще ни помогне да изясним тяхното словоредно разположение.

Достоверностната модалност представлява преценката на говорещия за неговата осведоменост относно фактичността на обективното съдържание на изказването (Ницолова 1984:148). Различават се следните два основни вида епистемична модалност: *обективна епистемична модалност* и *субективна епистемична модалност*, която се представя със скала от възможности, разположени между двата полюса – на пълната увереност и на несигурността, на съмнението на говорещия относно фактичността на съобщаваното. Единият полюс на скалата – на пълната увереност, се изразява чрез изрази като *сигурен съм*, *убеден съм*. Сигурността на говорещия по отношение на истинността на съобщението се изразява и чрез изрази като *действително*, *наистина*, *вярно е*.

Другият полюс на скалата на увереността е несигурността, незнанието, които се изразяват чрез изрази като *не съм сигурен*, *не съм убеден*, *не вярвам* и тн. Между тези два полюса се разполага цял набор от езикови средства, които изразяват различна степен на предположение. В тази междинна част от скалата, според степента на своята информираност, говорещият прави предположение за фактичността на съобщаваното, като може да отчита и степента на вероятност изказването му да бъде истинно. Средствата за изразяване на предположение са разнообразни (от умозаключителните глаголни форми, през модалните глаголи до лексикалните модификатори).

Модалните елементи, които наблюдаваме в двата словоредни модела, принадлежат именно на последната подгрупа. Те са **лексикални средства за предаване на предположение с различна степен на вероятност**. По-конкретно, модалните елементи, открити в корпуса и разположени във VP, предават единия полюс на епистемичната модалност – този на пълната увереност (тук попада модалният оператор *наистина*) и междинната част

на скалата (вж. по-горе останалите модални елементи в двата словоредни модела).

И така, най-общо, семантиката на наблюдаваните вътре във VP модални елементи изразява преценката на говорещия за осведомеността му спрямо съдържанието на изказването. Тази преценка варира от пълната убеденост до различните степени на предположение.

Изясняването на основните семантични признаци на разглежданата група лексикални единици ни дава базата за анализ на езиковия материал. Анализът на изреченията от корпуса ще разкрие има ли връзка между семантичния обхват на даден лексикален елемент и неговото разположение във VP. Определянето на областта на семантично действие на елемента пък на свой ред ще даде възможност да се види в коя част на изречението от информационно гледище участва той.

2. Анализ на прагматичната³ и синтактичната структура на двата словоредни модела. Семантичен обхват на модалните елементи, разположени във VP

2.1. Словоредният модел [подлог – модален елемент – опора – комплемент]

Най-често срещаните модални елементи в този словореден модел са *наистина*, *разбира се*, *вероятно*, *едва ли*. По-долу даваме няколко примера с тях.

Примери:

1) Ground [Тя] Focus [**наистина**] го погледна с очи сякаш пресилено разперени и с насмешливо любопитство в тях .

2) Нещо, което един кавал Focus [**естествено**] не бе в състояние да направи.

3) Като оценявам положително Вашата информация, Ground [аз], Focus [**разбирасе**, съм на много различни позиции от вас по политическата част] и то е естествено да изразяваме с Вас различни гледни точки.

4) Ground [Експлозията] Focus [**вероятно** се дължи на изтичане на газ].

³ Под *прагматична структура* разбираме информационната структура на изказването. За анализа на информационната структура използваме модела на Пенчев за определяне на фокуса (Пенчев 1980: 35). Използваме следните термини при анализа на информационната структура: с *фокус* се назовава признакът [+рема] на Пенчев; *основа* с нейните части *връзка* и *опашка* се използва за определяне на признака, наречен от Пенчев [-рема]. С термина *нов/включен фокус* означаваме термина *включена (нова) рема* на Пенчев (Пенчев 1980: 39). *Комуникативно намерение на говорещия* в текста се използва по отношение на информационната структура и поради това оперира на нивото на прагматичната структура на изречението, а не се отъждествява с илокутивната сила.

В изречения 1) и 2) модалните елементи *наистина* и *естествено* приличат логическото ударение върху себе си и оформят емфатичен фокус.

В изречение 3) семантичният обхват на наречието *вероятно* са опората и комплементът (*се дължи на изтичане на газ*). Това личи, ако с цел съпоставка поставим модалния оператор между опората и комплемента: срв. *Експлозията се дължи **вероятно** на изтичане на газ*. При словоредната промяна настъпва и промяна в семантичния обхват на модалния елемент – в този случай той е оператор върху първия елемент, който стои вдясно от него. По този начин от алтернативните възможности, които са причина за експлозията, като възможна, предполагаема е избрана една възможност, а именно – представената чрез комплемента предложна фраза (*изтичане на газ*). Семантичният обхват на модалния елемент в този случай изглежда така (изразът, върху който модалният елемент оперира семантично, е в курсив):

Експлозията се дължи вероятно *на изтичането на газ* (а не на нещо друго).

Семантичната характеристика на модалния елемент определя и неговата информационна стойност. Обхватът на семантичното му действие е опората и комплемента, взети заедно, а те същевременно са и фокусът на изречението. Ето защо *вероятно* се присъединява именно към фокуса, изразен чрез опората и комплемента. Този принцип – за *включването на модалния елемент, разположен в контактна препозиция спрямо подлога, във фокуса на изказването*, е валиден за по-голямата част от модалните елементи, намиращи се в тази словоредна позиция (вж. по-горе и останалите примери).

При словоредното разполагане на модалния елемент *едва ли* обаче наблюдаваме отлики спрямо останалите модални елементи.

Примери:

5) Той се изплаши, решил навярно, че Ground [една Циана, чийто баща е химик,] Focus [**едва ли** ще раздава капсули с безобидни химически вещества].

6) След войната в Югославия и блокирането на корабоплаването по реката нашите превозвачи понесоха колосални загуби, а Ground [link [доста от тях] tail [вече]] Focus [**едва ли** ще се вдигнат на крака].

За разлика от повечето модални прагматични елементи, които менят своето местоположение, лексикалният модален елемент *едва ли* има фиксирани позиции в изречението. Той може да се намира: 1) в абсолютна препозиция/ постпозиция или 2) между подлога и опората.

2.2. Словоредният модел [(подлог) – опора – модален елемент – комплемент]

Примери:

7) Ground [По свои исторически, културни причини България] Focus [няма **наистина** толкова масова емиграция като Русия след революцията, Полша, дори Югославия.]

8) Ground [link [Но] tail [това] Focus [е, **разбира се**, резултат и на усилията, които са били положени и преди това.]

9) Ground [Това] Focus [е **може би** отговор на въпроса дали една Югославия – членка на пакта за стабилност, няма да употреби средствата, отделени за България.]

Когато се разполагат между опората на глаголната фраза и нейния комплемент, модалните елементи в общия случай се включват във фокуса на изказването, оформен от опората и комплемента. Модалните изрази в този словореден модел оперират семантично едновременно върху тези два елемента на фразата. Тъй като опората и комплементът са най-често сферата на проявление на фокуса, то и модалният елемент се включва заедно с тях във фокуса на изказването. Изключения от това правило се наблюдават при отделни модални елементи като *едва ли не*.

Пример:

10) Ground [link [В града] tail [силите]] Focus [бяха **едва ли не** равни], при все че гърците и власите гъркомани бяха значително по-малко от българите.

Подобно на *вероятно*, модалният елемент *едва ли не* има различен семантичен обхват в зависимост от мястото му във VP. Неговата област на действие е първият елемент, разположен вдясно от него. В случая, разположен между опората и комплемента, модалният елемент *едва ли не* оперира върху комплемента на опората. Това може да се представи по следния начин (заманата на модалния елемент с наречие, което модифицира комплемента, показва, че, разположен в тази позиция, *едва ли не* модифицира семантично комплемента): В града силите бяха **едва ли не** равни = бяха *почти* равни.

Разликата може да се проследи, ако *едва ли не* се постави в препозиция спрямо опората. Тогава, подобно на всички описани дотук модални елементи, разглежданият лексикален елемент ще оперира семантично върху опората, а оттам – и върху опората и комплемента едновременно (срв. *В града силите **едва ли не** бяха равни* = *В града силите, **може да се каже**, бяха равни*; или срв. поставянето на *едва ли не* в препозиция пред подлога – позиция, при която модалният елемент оперира върху цялото изречение: *В града **едва ли не** силите бяха равни*.). Включването на модалния елемент във фокуса на изказването се запазва, подобно на останалите модални елементи.

3. Изводи

Въпреки наглед голямото многообразие на модални елементи (6 общи лексикални елемента за двете фразови позици и общо 15 различни), въз основа на анализа **могат да бъдат обобщени** следните въпроси:

1. Какъв е семантичният обхват на лексикалните модални елементи в двата словоредни модела и влияе ли този обхват върху заемащото от модалните елементи място във фразата?

2. Каква информационна стойност получава модалният елемент въз основа на своя семантичен обхват?

При анализа **беше установено, че:**

1) Наблюдаваните лексикални елементи оперират **като семантични оператори върху дадена област, която е разположена контактно до тях.**

В двата словоредни модела, които ние разглеждаме, модалните елементи оперират семантично върху опората и комплемента или само върху комплемента на VP.

Същественото е, че в общия случай, независимо дали са в препозиция спрямо опората и комплемента, или са между тях, **модалните елементи предават преценката на говорещия за собствената му степен на осведоменост по отношение на пропозицията, описана в изречението.**

Този принцип е безусловен, когато става въпрос за разполагане на адюнктите между подлога и опората. В словоредния модел [(подлог) – опора – модален елемент – комплемент] обаче се наблюдават отделни модални елементи, които, разположени между опората и комплемента, оперират само върху първия разположен вдясно от тях елемент, а именно – комплемента на опората. Това са адюнктите: *едва ли не* и *вероятно* – вж. пример № 4 в 3.2.).

2) Въз основа на областта си на семантично действие – опората и комплемента, взети заедно, или само комплемента, модалните елементи, разположени в пре- и постпозиция спрямо опората, се включват във фокуса на изречението.

Когато се разполагат между подлога и опората, модалните елементи се добавят под формата на нов фокус (Пенчев 1980: 39) към лексикалния фокус, оформен от опората и комплемента.

В една част от случаите (при модалните елементи *наистина, естествено и явно*) се наблюдава оформяне на емфатичен фокус от модалния елемент и неговата област на семантично действие. Тези думи, разположени в препозиция спрямо опората, привличат логическото ударение (вж. анализа на примери № 1 в двата словоредни модела, както и на пример № 2 в 2.1.).

В словоредния модел [(подлог) – опора – прагматичен елемент – комплемент] модалните елементи се включват в лексикалния фокус на изречението, оформен от опората и комплемента ѝ.

От направените изводи се вижда, че модалните елементи, които са едни от най-многобройните прагматични елементи, разполагащите се вътре във VP, независимо дали са в пре- или постпозиция спрямо опората на глаголната фраза,

в общия случай оперират семантично върху опората и комплемента, като изразяват преценката на говорещия за осведомеността му спрямо съдържанието на изказването. **Областта на действие на модалния елемент определя и включването му в съответната част на изречението от информационно гледище**. Следователно, **в общия случай** модалният елемент се включва като нов фокус в лексикалния фокус, оформен от опората и комплемента ѝ.

Частни случаи се наблюдават и в двата словоредни модела. В *словоредния модел* [подлог – модален елемент – опора – комплемент] това е привличането на логическото ударение от страна на някои модални елементи, като по този начин се оформя емфатичен фокус и останалата част от изречението се дефокусира. В *словоредния модел* [(подлог) – опора – модален елемент – комплемент] пък отделни модални елементи оперират само върху един компонент от цялата пропозиция. Чрез разполагането на модалния елемент в контактна препозиция спрямо този компонент, неговият избор за участие в пропозицията е представен в отношения на алтернативност спрямо други възможни обекти от същото множество. Този компонент е разположеният вдясно от адюнкта изреченски елемент, изразен синтактично чрез комплемента на опората на VP.

В заключение можем да обобщим, че **словоредното разположение на модалните елементи във VP зависи от техния семантичен обхват**. Същевременно участието им в информационната структура на изречението е пряко следствие на/от тяхната словоредна реализация.

Библиография

- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език* (ГСБКЕ), том 3, Синтаксис, под ред. на Константин Попов, София: Изд. на БАН, 1983.
- Ницолова 1984:** Ницолова, Р. Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език, София, 1984.
- Лакова 2001:** Лакова, М. Система на модалностите, изразявани в българското просто изречение. – В: *Съвременни лингвистични теории*, съст. Св. Коева, Пловдив, 2001.
- Пенчев 1980:** Пенчев Й. *Основни интонационни контури в българското изречение*, София: Изд. на БАН, 1980.